

מדינת ישראל

משרד החינוך

מינהל פדגוגי

אגף בכיר שירות פסיכולוגי ייעוצי
אגף לקויות למידה והפרעת קשב

”מלקויות ללמידה”, הכנס השנתי ה- 5
לצוותי חינוך, מאבחנים ופסיכולוגים:

חושב מרגיש יכול

עולמם הרגשי של תלמידים עם
לקויות למידה ו/או הפרעת קשב

הכנס יחל בשעה 12.00 בדיוק. לסיוע טכני ניתן לפנות למוקד התמיכה בטלפון: 03-6200622

<https://www.google.com/url?q=https://us02web.zoom.us/j/84314766263&sa=D&source=calendar&usd=2&usg=AOvVaw1mpJz2lktxNWJyCOIOaW6p>

לחיות עם לקויות למידה: זיהוי נתיבי הצלחה, העצמת כוחות אני או שחיקתם

2

פרופ' מלכה מרגלית

דיקנית ביה"ס למדעי ההתנהגות במרכז האקדמי פרס ופרופ' אמריטוס, אוניברסיטת תל אביב

מוצג בכנס החמישי של אגף לקויות למידה וקשב "מלקויות ללמידה" 9.3.23 בזום

malka@pac.ac.il

מודלים בין לאומיים:

לקוויות מוגדרות כאינטראקציה בין הסביבה, האדם והקשיים/החסמים הספציפיים (Aquino, & Scott, 2022).
המטרה: קידום חוסן (resilience) וגמישות (flexibility).

שאלות והערות – אפשר בצ'ט

כמו כן בסיום ההרצאה תהיה אפשרות לשאלות
רשימת מקורות - בשקף האחרון של ההרצאה

מטרת ההרצאה

- לקויות נוירו-התפתחותיות: לקויות למידה והפרעת קשב ופעלתנות יתר לא נוצרות בכניסה למערכת החינוך, ולא נעלמות כשמסיימים את הלימודים בביה"ס או באוניברסיטה.
- התמודדות איתן יכולה לגרום לכעס, כאב רגשי, לתחושת שחיקה, להרגשת בדידות, ליאוש, ולהפסקת מאמצים;
- או לתרום להעצמה אישית, תחושת חוסן, להכרת תודה, לתקווה ולהישגים.
- מטרת ההרצאה היא להציג את תוצאות המחקרים המתמקדים בזיהוי גורמים תוך-אישיים ובין-אישיים לניבוי גורמי העצמה, או לחילופין גורמים לדלדול כוחות אני, ובדידות.
- בהרצאה יוצגו תוצאות מחקרים חדשים, השלכות טיפוליות, כיווני עתיד מחקריים, בצד חשיבה על סביבה חינוכית תומכת ומעצימה.

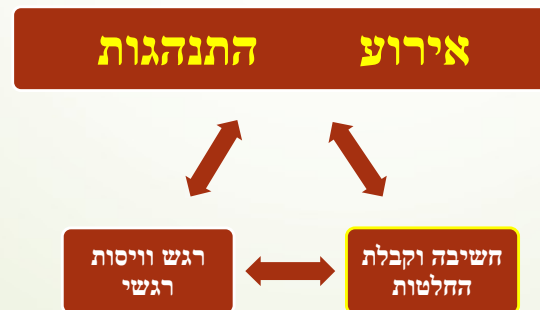
קשה לחיות עם לקויות למידה ועם הפרעת קשב עם פעלתנות יתר

- מודל נזיר-התפתחותי דינאמי ורב מימדי: קשיים בתפקודים ניהוליים וויסות עצמי בצד קשים ספציפיים ותגובות רגשיות, ביחסי גומלין עם תנאי סביבה במודל דינאמי ורב מימדי.
- הסימנים הראשוניים (ניצנים) לסיכון ללקויות למידה ו/או הפרעת קשב ופעלתנות יתר (ADHD) עלולים להופיע עוד לפני הכניסה לבית הספר.
- גננות מתארות ילדים לא קשובים, שמתקשים להתרכז, שרמת המודעות הפונולוגית שלהם נמוכה. לפעמים הם מתקשים לרכוש ניצני אוריינות, ולא אחת מתקשים במצבים חברתיים ומגלים איחור בויסות רגשי.
- לתחושת הכשלון ולהרגשת השונות יש ביטויים, הן בתיאורי מבוגרים משמעותיים (גננות, מורים והורים), והן בדיווחים עצמיים.

תהליכים קוגניטיביים ותהליכים רגשיים

- קיימות השפעות הדדיות בין תהליכים קוגניטיביים ורגשיים:
- תהליכים רגשיים משפיעים על הקוגניציה: תהליכי חשיבה, קשב וזכרון.
- התהליכים הקוגניטיביים משפיעים על הרגשות: החיוביים והשליליים.
- לכן לא מפתיע שלקשיים לימודיים והתנהגותיים בכיתה יש ביטויים רגשיים וחברתיים.

תפיסה מערכתית: מודלים של קשיים, חוסן וגמישות

- מגמות מתקדמות במודלים בבריאות הנפש ממליצות על חשיבה מערכתית רב מימדית, במקום חשיבה המתמקדת בסמפטומים ולקויות:
- גורמים תוך-אישיים ובין-אישיים תורמים לשוני דינאמי ביחסי גומלין בין הקשיים הבסיסיים (קשיים קוגניטיביים, תפקודים ניהוליים) לבין התגובות הרגשיות.
- בנוסף, משברים יום – יומיים, והתמודדות עם קשיים/אתגרים בתנאי סביבה, בצד הצלחות והישגים, יוצרים תבניות התנהגות והרגלים.
- בתפיסה מערכתית זו ההתמקדות היא לא בקשיים, אלא בתלמידים המתמודדים:
- נבחנים היחסים בין גורמי סיכון וגורמי הגנה: ישירים, ומתווכים; אישיים, בין-אישיים וסביבתיים.
- מיקוד מחקרי במאמצי התארגנות מחדש (אישית ומערכתית) אחרי משברים (חד פעמיים או משברים יום יומיים).

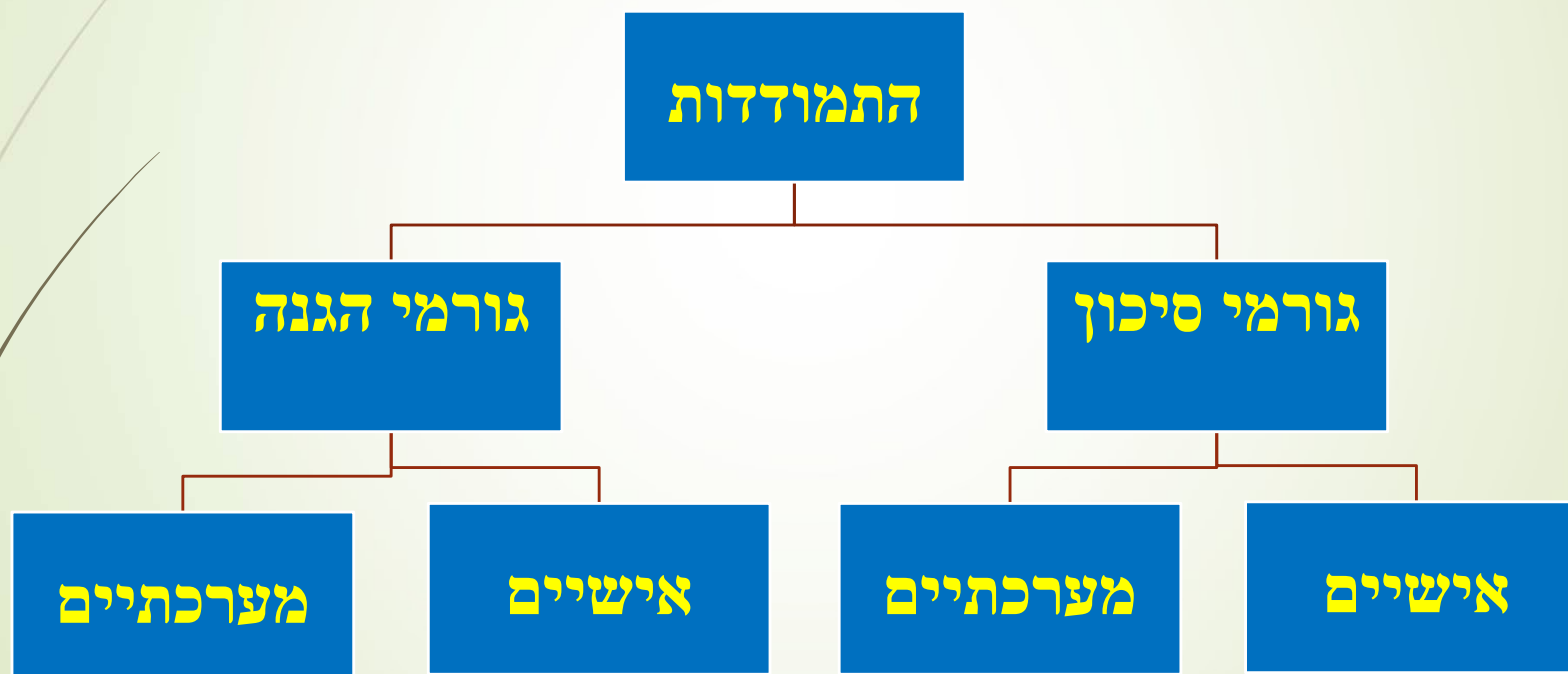

תפקוד במערכות מורכבות

מודל מקובל: גורמי סיכון, גורמי הגנה והתמודדות

דחיית המודל הליניארי

קשיים מתועדים במחקר

▶ תלמידים עם לקויות למידה ספציפיות בבית הספר היסודי והתיכון דיווחו בנוסף להישגים יותר נמוכים בלימודים, קשיים בתפקודים ניהוליים, וחוללות לימודית יותר נמוכים; גם על מצוקה רגשית, עייפות, תחושת שחיקה, וכן דיווחו על קשיים חברתיים, ותחושת בדידות (Yazdi-Ugav, et al, 2020).

▶ למשל, תלמידי תיכון עם הפרעת קשב, שמתנדבים למגן דוד במסגרת מחויבות חברתית, דיווחו על רמת סיכון (לא קליני) יותר גבוהה לפתח הפרעה פוסט-טראומטית (Margalit, et al, 2020)

▶ סטודנטים, במסגרות השכלה גבוהה, ממשיכים להתקשות בקריאת טכסטים ארוכים, בהתארגנות בזמן, בריכוז בשיעורים. יש להם חוללות אקדמית יותר נמוכה והישגים יותר נמוכים למרות מאמצים מוגברים (Casali. Et al., 2023).

בדידות ולקויות נוירו-התפתחותיות

11

- הגדרה קלאסית: התנסות רגשית לא נעימה המייצגת מודעות לפער בתפיסות היחיד בין: הקשרים החברתיים הקיימים, והקשרים החברתיים הרצויים. (Peplau & Perlman, 1982)
- בדידות כמדד גלובלי של חוסר שביעות רצון מהאיכות או הכמות של הקשרים החברתיים (הבין- אישיים) (Asher, et al, 1990).
- השלכות של תחושת השייכות או הרגשת שונות. שונות בהעדפות של אנשים.
- אפשר להיות בחברה – ולהרגיש בדידות; או, להעדיף חבר טוב על קבוצה גדולה.
- אפשר גם להיות לבד מבלי להיות בודד - Solitude.
- ויניקוט - היכולת להיות לבד Solitude - סימן לבגרות.

סוגי בדידות: תיאוריה בי-מודלית קלאסית (Weiss, 1973)

- ➔ בדידות חברתית – מתייחסת לתסכול הקשור לחוסר או לאובדן תחושת שייכות לקבוצה חברתית מועדפת (קבוצת חברים, עמיתים בעבודה).
- ➔ המושג קשור לכישורים חברתיים ולדחייה חברתית.
- ➔ בדידות רגשית – מתייחסת לחוסר או לאובדן תחושת קרבה לדמות מועדפת (כגון לאדם אהוב, להורה, למורה, לחבר טוב).
- ➔ המושג קשור לנושאי אינטימיות, התחברות ו"בסיס בטוח" (attachment).

האם ילדים עם ADHD נעשים מבודדים חברתית, או

שהבידוד החברתי גורם לסמפטומים של ADHD (Thompson, et al, 2023)

➤ מחקר אורך שהתפרסם החודש בחן 2.232 ילדים (מתוכם 247 עם ADHD) לראשונה בגיל 5, ועקבו אחרי אותם ילדים בגילאים 7,10,12 - נבדקו תחושת בידוד חברתי ועוצמת הסמפטומים של ADHD.

➤ באופן יחסי, נמצאה קביעות בהתפתחות הילדים ובגילוי שני המאפיינים.

➤ עם זאת, ילדים עם סמפטומים של ADHD – בעקר אלו האמפולסיביים, לרוב היו גם מבודדים חברתית, ונמצאו בסיכון רב יותר להיות בהמשך התפתחותם יותר מבודדים חברתית.

➤ לעומת זאת, ילדים המבודדים - נמצאו פחות בסיכון לפתח סמפטומים של

ADHD

בדידות

מדוע ילדים ומבוגרים עם לקויות נוירו-התפתחותיות מדווחים על בדידות:

- התפתחות תפיסות עצמיות: מי אני, למה קשה לי.
- קשיים בלימוד כישורים חברתיים.
- קשיים בקשב חברתי.
- קשיים בפענוח מסרים חברתיים.
- ביטוי למצוקה רגשית.
- ביטוי לשעמום, קושי להשאר לבד.
- קשיים בויסות התנהגותי.
- לקות כסטיגמה?
- ומדוע חלק מהילדים והמבוגרים אינם מרגישים יותר בודדים מאחרים: גורמים מגינים ומתווכים:

גורמים מתווכים בהתמודדות: ניבוי חוסן

- ▶ תחושת זכאות (entitlement) – "מגיע לי".
- ▶ תקווה.
- ▶ כח רצון.
- ▶ תחושת חוללות.
- ▶ סביבה תומכת: חינוכית, חברתית ומשפחתית.

תחושת זכאות – "מגיע לי" (Keener, 2020)

- מבנה מרכזי בצדק חברתי, והבסיס להתאמות כדרך ליצירת נגישות לימודית.
- אך תחושת הזכאות קשורה לסגנון תרבותי (דור ה-Z) ולנרקסיזם.
- המרכיב הקוגניטיבי עם השלכות רגשיות: מגיעה לאדם תוצאה מסויימת.
- סוגים: עם תוצאות שונות.
- זכאות מנופחת/מוגזמת – דרשנות וכעס או עצבות ותסכול.
- זכאות מוגבלת (קושי לצפות לזכות) - נסיגה.
- זכאות רגילה – כציפיות לעזרה, ותוצאתה – עשויה להיות חיובית: פרואקטיביות, הישגים ותחושת הצלחה.

הכרת תודה – Gratitude

- מהי הכרת תודה ומדוע היא חשובה? "מודה אני"
- הכרה שיש משהו טוב בחיינו שאנחנו נהנים ממנו; עזרה, יתרון אישי או חברתי (ולעתים מקבלים אותו כמובן מאליו) (Emmons et al., 2019).
- לעתים קרובות נגרם ה"טוב" על ידי פעולה של אדם אחר.
- כשאנחנו מכירים תודה, אנחנו מזהים את האירוע החיובי, מכירים בכוונה ובמאמץ שהושקעו בפעולות עבורנו.
- הכרת תודה לגורמים לא אישיים ואישיים, לאלוהים, לטבע, למזל, ...
- הכרת תודה לאנשים ולמערכות (משפחה, בית ספר).

יתרונות הכרת התודה – במצבי עבר והווה

- הכרת תודה מגבירה שמחה ושביעות רצון.
- הכרת תודה מפחיתה רגישות לדחיה.
- הכרת תודה מפחיתה חרדה ודכאון.
- ניבוי של דימוי עצמי חיובי וחוללות עצמית.
- הכרת תודה מגבירה חוסן ותקווה.
- פותחו תרגולים לקידום הכרת תודה:
- כגון כתיבה, מדיטציה, טכסים

- **Create the pattern, set up the routine, and see if changing your focus to gratitude can bring change to your life!**
<https://www.addept.org/living-with-adult-add-adhd/the-power-of-gratitude>
- Forster, D., Pedersen, E., McCullough, M., & Lieberman, D. (2021). Evaluating benefits, costs, and social value as predictors of gratitude. *Psychological Science*.
<https://doi.org/10.31234/osf.io/ckedr>

תיאורית התקווה – פרספקטיבה עתידית (Snyder, 2002)

- ➔ התקווה – מצב מוטיבציוני חיובי.
- ➔ הגדרת מטרות לעתיד.
- ➔ רפרטואר מטרות ולא רק מטרה אחת.
- ➔ יכולת לתכנן, לבחור ולבצע נתיבים.
- ➔ יכולת לגיוס אנרגיה אישית במפגש עם אתגרים וחסמים.
- ➔ להתחיל, ולהמשיך, להתמודד עם חסמים, ולהעריך הצלחות.

(Al-Yagon, & Margalit, 2018).

מהן המטרות שלך לחודש הקרוב?

- זיהוי מטרה /מטרות.
- תכנון נתיב(ים) וזיהוי חסמים - גורמי סיכון.
- תכנון כיצד להתמודד עם החסמים.

עקרונות (חוסן וגמישות)

- ➔ חשיבה הסתברותית: ניתן לצפות כי חלק ניכר מהמטרות החשובות יושג (אבל חלק לא יושג).
- ➔ במובלע, משתלבת בהמשגה האמונה ביכולת לגייס אנרגיות אישיות (חוסן), יוזמה והתמדה בפעילות מכוונת המטרה.
- ➔ זיהוי, תכנון וגיבוש אסטרטגיות להשגת מטרות (גמישות – תכנון דרכים אלטרנטיביות).
- ➔ יכולת לנוע (במידה סבירה של התמדה), לאורך הנתיבים, התמודדות עם החסמים, על מנת להשיג את המטרות.

תיאורית התקווה, לקויות למידה והפרעת קשב

- מחקרים רבים (בעקר מישראל) עסקו בלקויות למידה ובתקווה (Einav & Margalit, 2022)
- בהשוואה לקבוצות אחרות (עם התפתחות תקינה, עם קומורבידיות). לרוב רמות יותר נמוכות של תקווה.
- כגורם מתווך/ממתן (מנבא הישגים בלימודים, מאמץ, שביעות רצון) / בשילוב עם הכרת תודה ועם חוללות עצמית ולימודית.
- התקווה כתוצאה שיש לה השלכות על בריאות הנפש (משתנה תלוי).

חוסן - resilience

- מצבי לחץ ועקה עשויים לגרום לאחד מ – 4 התהליכים:
- 1. הזדמנות לגדילה (צמיחה פוסט טראומטית).
- 2. חזרה למצב קודם.
- 3. התאוששות – אך עם מידת פגיעה.
- 4. התמודדות נמוכה.
- חוסן הוא היכולת האישית להצליח במצבים מאתגרים.
- המחקר הראה כי החוסן הוא איכות רב מימדית שיש לה שורשים וביטויים שונים, בהתאם לקשיים, למגדר, לתרבות, לגיל וכיוב.
- המודל המקובל מתיחס לחוסן ולגמישות: ליכולת להסתגלות למצבי חיים מאתגרים (אתגרים יום יומיים), ולהתמודדות במצבי לחץ מתונים וקיצוניים.
- חשיפה תדירה למצבי משבר – עשויה לגרום לשחיקה, הידלדלות כוחות אני או העצמה

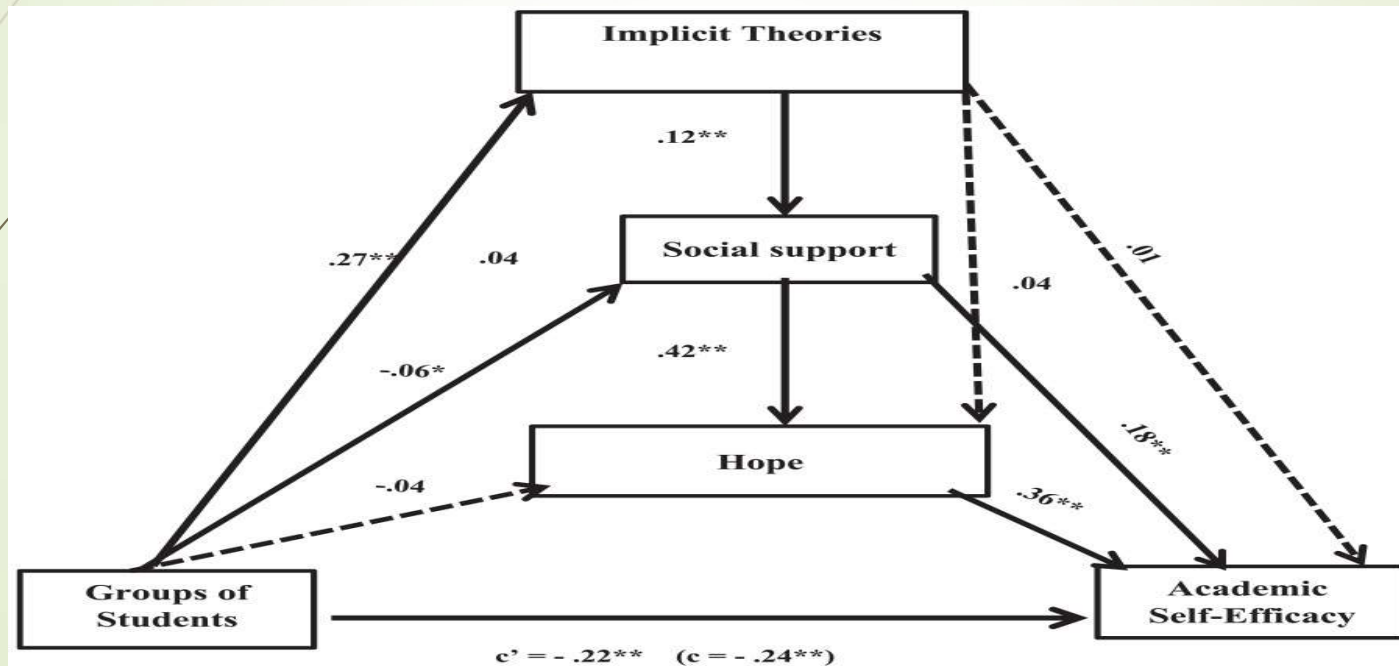

צמיחה פוסט-טראומטית – התחזקות בעקבות משבר

- גם אם החיים עם לקויות נוירו-התפתחותיות מוערכים כמשבר מתמשך, יש המתחזקים בעקבות המשבר. למשל:
- קבלה של אי ודאות בחיים, והערכה רבה יותר לחיים ולהישגים.
- העמקת המודעות העצמית וההבנה כיצד המחשבות, הרגשות וההתנהגויות קשורות ותורמות לשינויים בהתנהגות למשל השקעת מאמצים.
- ההכרה עצמית של האדם כאחראי על בחירותיו בחיים, עם תוצאות שיש לבחירות אלה: תחושת כח.
- הכרת ערך התמיכה החברתית, והידיעה שיש על מי לסמוך.
- פיתוח אמפטיה וסימפטיה.

תחושת זכאות, התאמות והשלכות רגשיות (השכלה גבוהה)
 Mana, A., et al., (2022).

תמיכה חברתית: חשיבות המורים והצוות החינוכי זכרונות: "מה שהמורה שלי אמר לי" שלומית אשרי, 2020

- ▶ 319 משתתפים, בגילאי 18 עד 35. מבין המשתתפים 135 עם ADHD.
- ▶ מוטיבים בתשובות: הכרת תודה "תודה שהבינה את הקשיים שלי ולא ויתרה עליי"; "תודה על העידוד, התמיכה והדחיפה להישגים"; "תודה על כל ההשקעה והאכפתיות ... ממני" ... "תודה... שהאמינה בי".
- ▶ כעס וכאב: "לקח לי שנים להתגבר על הטראומה ...", "שתדע שיש לה אחריות על חיים". "המילים שלה עוד מצלצלות לי באוזניים".
- ▶ דברי מורים (חיוביים ושליליים) ממשיכים להדהד, ומנבאים סטטיסטית (בשילוב עם תמיכה חברתית) את החוללות העצמית בבגרות.

התמודדות

→ התמודדות: מחשבות והתנהגויות שמבצע היחיד על מנת לתת מענה לדרישות (החיצוניות והפנימיות) של מצבי העקה.

→ אסטרטגיות התמודדות:

סוגי התמודדות

- ▶ התמודדות אקטיבית-הממוקדת בבעיה (פתרון בעיה, תכנון, חיפוש מידע, בחירת דרך פעולה בין אלטרנטיבות, בקשה/קבלת תמיכה).
- ▶ התמודדות ממוקדת במשמעות: שינוי מטרות, ערכים, אמונה.
- ▶ התמודדות ממוקדת ברגש:
- ▶ ויסות רגשות שליליים, מרחק רגשי, ימנעות.
- ▶ ויסות רגשות חיוביים.

התמודדות ADHD

- ▶ ילדים ומבוגרים עם הפרעת קשב מגלים רגישות מוגברת למצבי לחץ ואיום.
- ▶ סיבות אפשריות (Barra, et al., 2021; Dekker, et al, 2021) :
- ▶ גריית יתר כתוצאה מירידה בעכבות קוגניטיביות, וקושי בסינון גרויים, או חיפוש אחרי גרייה
- ▶ נסיון מוקדם בתסכולים – "צלקות רגשיות"
- ▶ בהתמודדות' בחירה בסגנונות פחות מסתגלים, בחירה בפתרונות לא מוצלחים.
- ▶ שונים בהתמודדות מסתגלת - פחות: הפחתה, פחות שליטה במצב או הוראה עצמית חיובית.
- ▶ שונים בהתמודדות לא מסתגלת: תוקפנות, המנעות, בריחה, נסיגה חברתית, רומינציה, רחמים עצמיים והאשמה עצמית.

עץ בסערה – לקויות נוירו-התפתחותיות

- חוסן/עמידות: יש עצים שבסערה נחשפים לרוחות ועומדים איתנים.
- החלמה – יש עצים שמתכופפים ברוח, ולאחר שהרוח גוועת – חוזרים לצורתם הקודמת.
- צמיחה – יש עצים שנשברים ברוח, אך לאחר הסערה מצמיחים ענפים ועלים חדשים, וצורת העץ שונה וייחודית.
- כפי שהעץ נפגע בצורות שונות על ידי הסערה, כך אנשים שחוו טראומה חד פעמית או מתמשכת, יש סיכוי שהעמדות, הרגשות, המחשבות וההתנהגות שלהם ישתנו בדרכים משמעותיות.
- צמיחה חיובית (פוסט-טראומית?)

סיכום והשלכות טיפוליות

32

- השפעות ניכרות ללקויות נוירו-התפתחותיות על חיי התלמידים בגילאים השונים ועל איכות חייהם וחיי משפחתם.
- הלקות המאובחנת היא רק מרכיב אחד, בפסיפס מכלול המשתנים המשפיעים על תפקוד, כח רצון, השקעת מאמצים והתמדה, והשלכותיהם על העצמת האני או הדלדלות כוחות ושחיקה.
- שילוב דינאמי של משתנים – כתחושת זכאות, הכרת תודה, תמיכה בין-אישית בסביבה חינוכית ומשפחתית מכילה, או תפיסות העתיד ורמת התקווה מנבאים את איכות החיים, התמדה במאמצי התמודדות, וההצלחה.
- מטרת ההתערבות היא לא רק לתת טיפול לקשיים הלימודיים, אלא לשלב מרכיבי העצמה בטיפול החינוכי: כגון הכרת תודה, תקווה וחוללות עצמית.
- מטרת הטיפול: הגברת החוסן והגמישות בקלידיאוסקופ ההתמודדות.

כיווני מחקר

- ▶ הלקויות הן רק חלק מהגורמים הפועלים על סיכויי הצלחה וכישלון.
- ▶ מחקרי עתיד יכללו מגוון משתנים ויחסייהם על מנת להציג מודלים מורכבים של הקשר בין הגורמים.
- ▶ מחקרי עתיד יכללו מגוון גישות מחקר, ראיונות ותצפיות.
- ▶ רק מחקרי אורך מבוקרים יוכלו להציג את תבניות הגדילה ומנבאי הצלחה ותפקוד.
- ▶ העצמת המורים והכשרתם לשילוב מרכיבים רגשיים, שימוש בשפה של הכרת תודה ושל תקווה

סביבה חינוכית מעצימה "עוגיות מזל"

"As a teacher I possess tremendous power to make a child's life miserable or joyous"

- אי אפשר להבטיח תמיד הצלחה. חשוב ללמוד להתמודד עם כשלון.
- המטרות: ביצור משאבי התמודדות שיאפשרו המשך מאמצים גם במצבי קושי.
- פיתוח תחושת חוסן אישי, וגמישות בבחירת אסטרטגיות התמודדות.
- קידום הרגלים של הערכת הצלחה.
- חיזוק "טכסים" של הכרת תודה לאנשים ולמצבים חיוביים בעבר ובהווה.
- חיזוק שפת התקווה בעתיד, שבו יש סיכויים טובים שמטרות תתגשמה.
- ביצור התחושה של תמיכה בין אישית וסביבתית (בית הספר).

Ginott 1978 ➤

מקורות

- Al-Yagon, M., & Margalit, M. (2018). Hope and coping in individuals with SLD. In S. Lopez & M. Gallagher (Eds.), *Oxford Handbook of hope* (pp. 243-254). Oxford University Press.
- Asher, S. R., Parkhurst, J. T., Hymel, S., & Williams, G. A. (1990). Peer rejection and loneliness in childhood. In S. R. Asher & J. D. Coie (Eds.), *Peer rejection in childhood* (pp. 253-273). University Press.
- Aquino, K. C., & Scott, S. (2022). Disability resource professionals' perceived challenges in minority-serving institutions during COVID-19: Recommendations for supporting students with disabilities. *Journal of Diversity in Higher Education*, 15, 542-547. <https://doi.org/10.1037/dhe0000428>
- Barra, S., Grub, A., Roesler, M., Retz-Junginger, P., Philipp, F., & Retz, W. (2021). The role of stress coping strategies for life impairments in ADHD. *Journal of Neural Transmission*, 128(7), 981-992. <https://doi.org/10.1007/s00702-021-02311-5>
- Casali, N., Meneghetti, C., Tinti, C., Re, A., Sini, B., Passolunghi, M., Valenti, A., Montesano, L., Pellegrino, G., & Carretti, B. (2023,). Academic Achievement and Satisfaction Among University Students With Specific Learning Disabilities: The Roles of Soft Skills and Study-Related Factors. *Journal of Learning Disabilities*, . <https://doi.org/10.1177/00222194221150786>
- Dekkers, T. J., van Rentergem, J. A. A., Huizenga, H. M., Raber, H., Shoham, R., Popma, A., & Pollak, Y. (2021). Decision-making deficits in ADHD are not related to risk seeking but to suboptimal decision-making: Meta-analytical and novel experimental evidence. *Journal of Attention Disorders*, 25, 486-501. <https://doi.org/10.1177/1087054718815572>
- Einav, M., & Margalit, M. (2022,). The hope theory and specific learning disorders and/or attention deficit disorders (SLD/ADHD): Developmental perspectives. *Current Opinion in Psychology*, 48, 101471. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2022.101471>
- Emmons, R. A., Froh, J., & Rose, R. (2019). Gratitude. In M. W. Gallagher & S. J. Lopez (Eds.), *Positive psychological assessment: A handbook of models and measures, 2nd ed.*, (pp. 317-332). American Psychological Association,. <https://doi.org/https://doi.org/10.1037/0000138-020>
- Forster, D., Pedersen, E., McCullough, M., & Lieberman, D. (2021). Evaluating benefits, costs, and social value as predictors of gratitude. *Psychological Science*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/ckedr>
- Ginott, H. (1978). *Teacher and child: A book for parents and teachers*. Macmillan.
- Keener, A. (2020). An examination of psychological characteristics and their relationship to academic entitlement among millennial and nonmillennial college students. *Psychology in the Schools*, 57(4), 572-582. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/pits.22338>
- Mana, A., et al., (2022). **Implicit theories, social support, and hope as serial mediators for predicting academic self-efficacy among higher education students.** *Learning Disability Quarterly*, 45(2), 85-95. <https://doi.org/10.1177/0731948720918821>
- Margalit, M., Abramowitz, M. Z., Jaffe, E., Herbst, R., & Knobler, H. Y. (2020). Inclusion in community services and PTSD symptoms among adolescents with attention-deficit disorders (ADHD) and learning disabilities (LD). *European Journal of Special Needs Education*, 35(4), 482-496. <https://doi.org/10.1080/08856257.2019.1708640>
- Peplau, L. A., & Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. In L. A. Peplau & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (pp. 1-18). Wiley.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1304_01
- Thompson, K., Agnew-blais, J. C., Allegrini, A. G., Bryan, B., Danese, A., Odgers, C., Matthews, T., & Arseneault, L. (2023,). Do children with ADHD symptoms become socially isolated? Longitudinal within-person associations in a nationally-representative cohort [ ]. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (JAACAP) Open*.
- Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. MIT Press.
- Yazdi-Ugav, O., Zach, S., & Zeev, A. (2020). Socioemotional Characteristics of Children With and Without Learning Disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 45(3), 172-184. <https://doi.org/10.1177/0731948720938661>

תודה על
ההקשבה!
שאלות?
malka@pac.ac.il

